

Праект Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры,
Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, часопіса «Маладосць»

Тры паэтки, тры лёсы: Зінаіда Бандарына, Наталля Вішнеўская, Яўгенія Пфляўмбаўм у кантэксце гісторыі беларускай літаратуры XX ст.

На пачатку 90-х гадоў мінулага стагоддзя Сяргей Дубавец у эсе «Тры паэзіі», разважаючы аб беларускай жаночай паэзіі і распавядаючы пра постаці Н. Арсенневай, Л. Геніюш і Я. Пфляўмбаўм, адзначыў: «Сённяшняму “сярэдняму пакаленню” яўна не ставала прыкладу, нават настаўніка. Яны часта звярталіся да вобразаў Эўфрасінні Полацкай (XII стагоддзе) альбо Цёткі (памерла ў 1916-м), а непасрэднае сувязі з папярэдніцамі не мелі. Ці то не маглі мець, ці не хацелі. Пераемнасць была парушаная. Быццам і не было тых трох... Але ж цяпер мы бачым, ведаем іх, гаворым пра тых, хто ахоўваў прамацярыйскі агонь беларускай паэзіі ўсе гэтыя гады. Ці хутка адновіцца перарваная сувязь?»¹ Безумоўна, насамрэч паэтак было куды больш, чым тры, і, хацелася б сапраўды, каб іх імёны сталі неад’емнай часткай гісторыі беларускай літаратуры.

*Аксана Данільчык,
кандыдат філалагічных навук*

Трэба сказаць, што за той час, які прайшоў ад напісання гэтага эсе, пэўныя крокі для аднаўлення «перарванай сувязі» былі зробленыя, хоць, напрыклад, у даследаваннях беларускай жаночай паэзіі канца 90-х — пачатку 2000-х гг. гэты прабел усё яшчэ захоўваўся. Заўважым таксама, што калі Н. Арсенневу і Я. Пфляўмбаўм можна аднесці да прыкладна аднаго літаратурнага пакалення, то паміж першымі публікацыямі Н. Арсенневай і Л. Геніюш палягае розніца ці не ў дваццаць гадоў. І як нельга весці гаворку пра беларускую літаратуру 20-30-х гг. без Наталлі Арсенневай, так, на нашу думку, гісторыя беларускай літаратуры (тут мы маем на ўвазе ў першую чаргу гісторыю, якую выкладаюць у навучальных установах Беларусі)

не можа лічыцца поўнай без як мінімум трох жаночых постацяў — Зінаіды Бандарынай (1909—1959), Наталлі Вішнеўскай (1907—1989) і Яўгеніі Пфляўмбаўм (1908—1996), яркіх прадстаўніц маладнякоўскага пакалення, інакш кажучы, паэзіі 20-х — пачатку 30-х гадоў XX ст., хоць і далёка не адзіных. Так сталася, што выданне агульнай паэтычнай кнігі звязала назаўсёды іх імёны, але і ў іх лёсах ёсць адзін агульны момант — яны ніколі не кідалі пісаць вершы, хоць доўгі час іх творы не публікаваліся і нават не перадрукоўваліся, а кнігі не выдаваліся.

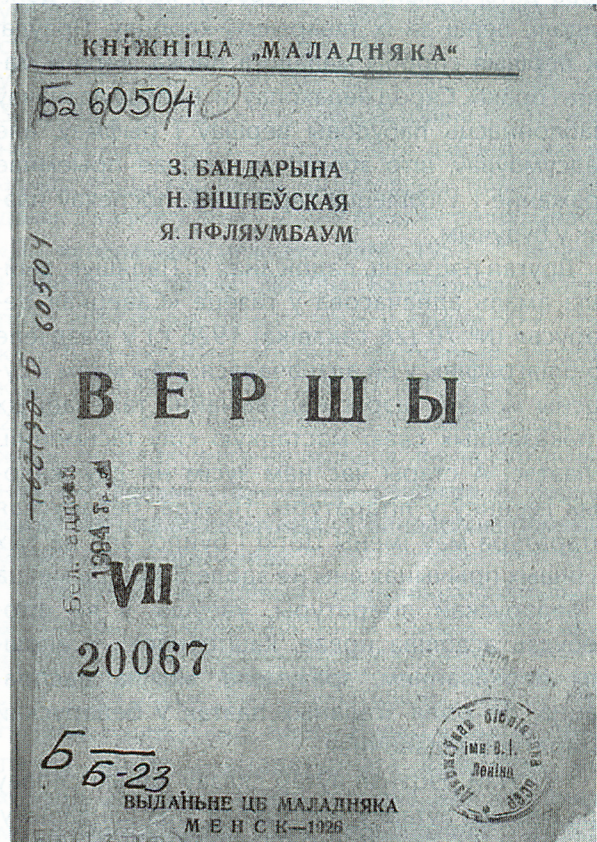
Літаратурная дзейнасць названых паэтак пачалася амаль адначасова і звязана з Усебеларускім аб’яднаннем паэтаў і пісьменнікаў «Маладняк». Паэт Алесь Звонак наступным чынам згадвае

¹ Дубавец С. Тры паэзіі // С. Дубавец. Практыкаванні: проза, эсе, крытыка, паслясл. У. Конана. Мінск.: Маст. літ., 1992.

сваю першую сустрэчу з «маладнякоўкамі», якая адбылася ў штабе творчай арганізацыі: «Былі на тым пасяджэнні, ці сходзе, «Маладняка» і нашы мілыя дзяўчаты-паэтэсы: высокая, прыгожая, з жывымі і крыху іранічнымі вачыма Жэня Пфляўмбаўм; невялікая, бялявая, гаваркая, жыццярадасная і зусім маладзенькая Зіна Бандарына; задумённая, з блакітнымі вачыма і залатымі косамі, скручанымі ззаду ў вузел, паўнаватая і рослая, спакойная і разважлівая Наташа Вішнеўская, якая праз некалькі гадоў маладнякоўскай дружбы стала маёй добраў сяброўкаю і жонкаю...»¹

Сумесная ж кніга З. Бандарынай, Н. Вішнеўскай і Я. Пфляўмбаўм «Вершы» выйшла ў 1926 г. тыражом 2000 экзэмпляраў у серыі «Кніжніца Маладняка». Рэдагаваў яе У. Дубоўка. Практыка сумесных выданняў была ў той час распаўсюджанай сярод маладых творцаў, і кніга складаецца з трох умоўных раздзелаў, у якіх кожная аўтарка была прадстаўлена сямю вершамі, а таксама фотаздымкам. Адразу пасля публікацыі выходзяць некалькі рэцэнзій, і што характэрна — паўсюль называюцца імёны Канстанцыі Буйло і Цёткі, прычым іх творчы набытак ацэньваецца па-рознаму.

Напрыклад, у невялікай рэцэнзіі, надрукаванай амаль адразу ў часопісе «Маладняк» у рубрыцы «Кнігапіс» (№ 3, 1926 г.), М. Байкоў пісаў: «Зборнічак вершаў паэтак-маладняковак зварачае на сябе ўвагу, што гэта *першы* за час рэвалюцыі зборнік жаночае творчасці. Вядома, што нашыя кабеты сарамяжныя і іх трэба парадкам раскачаць, каб яны пачалі выяўляць сябе ўраўне з мужчынамі. Праўда, некаторае выяўленне ў беларускай літаратуры жаночае творчасць знайшла сабе яшчэ да рэвалюцыі. Да гэтай катэгорыі належаць зборнік Канст. Буйло і вершы Цёткі, аднак, калі не лічыць вельмі скромнай па сваіх размахх Хмаркі², чамусь у час рэвалюцыі нашыя кабеты маўчалі ды маўчалі...»³

Крытык адзначае і характэрныя рысы творчасці кожнай з аўтарак: «Зборнічак вершаў Бандарынай і К° відавочна паказвае, што беларуская камсамолка выходзіць на шлях шырокай грамадзянскай дзейнасці. Грамадзянскія матывы асабліва выразна чуваць у вершах Бандарынай. У яе ж «гул фабрычны прывітанне спявае»... Вершы Вішнеўскай і Пфляўмбаўм больш *лірычны* па свайму зместу, прычым у першай мае перавагу, я б так казаў, *лірызм суб'ектыўны*, а ў другой — *аб'ектыўны*, — замілаванне да роднай краіны»⁴. У цэлым, М. Байкоў даволі высока ацэньвае творчасць маладняковак: «Большасць вершаў можа вытрымаць крытыку. Беларускае паэтыка паказалі, што яны могуць пісаць не горш, а часам, калі

¹ Звонак А. Гады незабыўныя // А. Звонак. Неспакойныя сэрцы. — Мінск, 1973. — С. 10.

² Хмарка — псеўданім паэтки Наталлі Панамаровай (1897 — ?).

³ Байкоў М. **З. Бандарына, Н. Вішнеўская, Я. Пфляўмбаўм. Вершы.** Выданьне ЦБ Маладняка. Менск, 1926. — 46 стар. — Маладняк, 1926, № 3. — С. 149.

⁴ Тамсама. — С. 150.

мова датыча жаночых інтарэсаў, жаночае долі-нядолі, лепш за іх таварышаў-хлопцаў. Праўда, як першыя спробы маладога пярка, вершы маюць і бракі». Сярод недахопаў М. Байкоў адзначаў шаблоннасць пабудовы вершаў і рыфмаў, але падсумоўваў, што зборнічак пакідае прыемнае ўражанне і з'яўляецца гарантыяй поспехаў паэтак у будучым.

Другая рэцэнзія, падпісаная Я. Паляшук, выйшла амаль адначасова ў газеце «Савецкая Беларусь» (№ 70 (28 сакавіка) 1926 г.) у раздзеле «Бібліяграфія», у ёй адзначалася: «Мы маем у сучасны момант шэраг надзвычайна таленавітых і паказаўшых сваю мастацкую сілу пісьменніц і паэтэс. А стары час нам зусім ня даў жаночых іменняў у літаратуры. Праўда, беларуская літаратура мае імёны Цёткі і Буйло; але па тых ці іншых прычынах яны не здолелі заняць месца ў беларускай літаратуры, увёўшы ў яе што-небудзь асабліва новае, каштоўнае»¹. З апошнім меркаваннем, зразумела, можна паспрачацца, бо роля згаданых паэтак у беларускай літаратуры відавочная.

І ў гэтай рэцэнзіі аўтар сказаў колькі словаў пра кожную аўтарку, напрыклад, пра Бандарыну: «Ёсць шмат тэхнічных недахватаў. Але пры ўсім тым творчасць Бандарынай пры ўмове стараннай працы над адшліфоўкай вершаў абячае даць многае»²; пра Вішнеўскую: «Інакшы характар мае сакавітая вобразная лірыка Н. Вішнеўскай. Тут можна гаварыць аб некаторых тэхнічных дасягненнях. Адчуваецца шуканне формаў і шуканне гэта мае вынікі... Ва ўсіх вершах Вішнеўскай адчуваецца музычнасць, мілагучнасць і крыніцаю яе творчасці, безумоўна, з'яўляецца народная песня, якую Вішнеўская імкнецца тэхнічна распрацаваць»³, і пра Пфляўмбаўм: «У вершах Пфляўмбаўм, даволі гладкіх з тэхнічнага боку, пераліваюцца і індывідуальныя перажыванні, як каханне і больш глыбокія думкі»⁴. А напрыканцы

выказаў спадзяванне на іх новыя творчыя поспехі.

Хацелася б таксама адзначыць, што ніводная з трох паэтак не паходзіла з сялянскай сям'і, нават нарадзіліся яны ў гарадах: Зінаіда Бандарына — у сям'і афіцэра царскай арміі і выкладчыцы гімназіі ў Гародні, Наталля Вішнеўская — у сям'і настаўнікаў у Коўне, Яўгенія Пфляўмбаўм — у сям'і нямецкага інжынера-чыгуначніка ў Менску.

Кніга была прыязна сустрэта і ў Заходняй Беларусі. Напрыклад, Антон Луцкевіч апублікаваў у «Беларускім календары» за 1929 г. артыкул «3 усходніх загонаў (Літаратурны агляд)», дзе пісаў: «...адзначым адну вельмі прыемную праяву, якой з'яўляецца зборнічак вершаў трох маладых пяснярак: З. Бандарынай, Н. Вішнеўскай і Я. Пфляўмбаўм. Наша паэзія мае надта мала жаночых найменняў. Апрача Цёткі ды Буйлянкі — бадай нікога больш з жанок не бачылі мы на нашым адраджэнскім Парнасе. Дык тым прыемней адзначыць уваход на Парнас беларускі гэтых трох паэтак. Праўда ад ацэнкі іхняе творчасці (ведама, у маладнякоўскім духу) мы мусім сёння ўстрымацца, бо лішне мала маем матэрыялу дзеля гэтага. Але спадземся, што яны і самыя пойдучь яшчэ наперад у сваім мастацкім развіцці, і павядучь за сабой цэлы рад новых пяснярак»⁵.

У 1931 годзе новы часопіс Заходняй Беларусі «Жаночкая справа» (выходзіў у сакавіку — лістападзе 1931 г.) апублікаваў на сваіх старонках вершы трох аўтарак пад агульнай назвай «Пясняркі з Усходняй Беларусі» з невялікай прадмовай, дзе пісалася пра вядомых беларускіх паэтак XIX — пачатку XX ст. і пра Наталлю Арсенневу і з радасцю адзначалася: «Але і на Усходзе — за гранічнай мяжой, якая падзяліла Беларусь на дзве часці, — родзяцца сярод беларускіх жанчын паэтыцкія таленты, творы якіх для нас, на

¹ Паляшук Я. **З. Бандарына, Н. Вішнеўская, Я. Пфляўмбаўм. Вершы.** Выданьне ЦБ Маладняка. Менск, 1926. — 46 стар. — Савецкая Беларусь, 1926, № 70 (28 сакавіка). — С. 6.

² Тамсама.

³ Тамсама.

⁴ Тамсама.

⁵ Луцкевіч А. Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва // Антон Луцкевіч; уклад., прадм., камэнт., індэкс імёнаў, пер. з пол. і ням. А. Сідарэвіча. — Мінск: Кнігазбор, 2006. — С. 235.

жаль, бадай зусім недаступны. Толькі выпадкова дайшла да нас невялічкая кніжачка пад назовам «Вершы», надрукаваная ў 1926 г..., з якое даведваемся аб імёнах трох беларускіх паэтак — прадстаўніц пралетарскага кірунку, а такжа можам пазнаёміцца з узорамі іх творчасці...»¹ У № 2 друкаваліся вершы З. Бандарынай «Шэптама дзіўным...», «І толькі ты...», «Не кажы...»; у № 3 — вершы Н. Вішнеўскай «Завіхрылі...», «Гэй, ляці...», «Ноч», «Беларусь»; у № 4 — вершы Я. Пфляўмбаўм «Айчына», «Навальніца», «Закрынічыла сэрца...», «Я адна на далёкай чужыне».

У другой палове 20-х паэтки актыўна публікуюцца, рыхтуюць свае новыя, ужо персанальныя кнігі. Пра гэта паведамляе часопіс «Полымя» (1927, № 8) у раздзеле «Хроніка беларускае культуры»: «Зіна Бандарына зда-ла Беларускаму Дзяржаўнаму Выдавецтву для надрукавання зборнік вершаў “Званы-перазваны”»². Значыць, зборнік быў цалкам падрыхтаваны. Па невядомых прычынах кніга не ўбачыла свет. У тым жа 1927 г., але ўжо ў хроніках часопіса «Маладняк» (№ 5) упершыню з’яўляюцца звесткі пра тое, што Я. Пфляўмбаўм «рыхтуе да друку зборнік лірычных вершаў»³, але толькі ў 1930 г. у № 1 і № 3 гаворка ідзе пра тое, што кніга здаецца ў друк, прычым агучваецца і яе назва — «Мелодыі». Гэты зборнік таксама не ўбачыў свет.

У 1931 годзе Зінаіда Бандарына здолела-такі выдаць уласную кнігу «Веснацвет» — адзіная не толькі з трох аўтарак зборніка «Вершы», але і з усіх «маладняковак». На кнігу адгукнуліся даволі разгромнымі рэцэнзіямі Эдуард Галубок

і Юлія Дворкіна⁴. Існаваць у літаратуры рабілася ўсё цяжэй і цяжэй. У 1934 годзе З. Бандарына паступае ў аспірантуру пры Акадэміі Мастацтваў у Ленінградзе і таксама канчаткова замаўкае. Зноў жа ў Беларусь вяртаецца толькі пасля вайны. Публікуе прозу і творы для дзяцей, але не адмаўляецца і ад паэзіі. Адзіны верш, наколькі вядома, з’явіўся ў друку ў 50-я гады — ён называўся «Па купалавых сцэжках» (ЛіМ, 1958, 5 ліпеня). Невядомыя творы Зінаіды Бандарынай паступова вяртаюцца да нас, хоць у канцы 50-х паэтка і падрыхтавала зборнік «Выбраныя вершы», куды планавала ўключыць як некаторыя творы 20-30-х гг., так і больш познія (іх большасць). На жаль, зноў-такі кніга не выйшла⁵ як па суб’ектыўных (не вельмі спрыяльная рэцэнзія А. Зарыцкага), так і па аб’ектыўных (З. Бандарына памерла ў 1959 годзе) прычынах.

Паступова жыццёвыя і сацыяльна-палітычныя абставіны складваюцца такім чынам, што адна за адной паэтки перастаюць публікавацца.

У 1929 годзе быў арыштаваны першы муж Наталлі Вішнеўскай⁶ Алесь Дудар, і паэтка практычна знікае з літаратурнага далягляду. Выходзіць замуж за Алеся Звонака, але яго таксама арыштоўваюць. Яна перыядычна з’язджае з Беларусі, а ў 1938 годзе канчаткова пасяляецца ў Ленінградзе, дзе выходзіць замуж за паэта Янку Бобрыка. Н. Вішнеўская застаецца ў Ленінградзе і ў час блакады, перажыве страшную зіму 1941—1942 гг. і эвакуіруецца з дзіцячым домам бліжэй да лета 1942 г.⁷ Вершаў больш не публікуе. Тым не менш, зусім нядаўна тры вершы Наталлі Вішнеўскай, датаваныя

¹ Пясняркі Усходняе Беларусі (З. Бандарына, В. Вішнеўская, Я. Пфляўмбаўм) // «Жаноцкая справа», 1931, № 2. — С. 3.

² Хроніка беларускае культуры // «Полымя», 1927, № 8. — С. 199.

³ «Маладняк», 1927, № 5. — С. 96.

⁴ Гл. Данільчык А. Зборнік З. Бандарынай «Веснацвет» як люстэрка жаночай паэзіі 20-30-х гг. XX ст. // Пра час «Узвышша»: Матэрыялы Узвышаўскіх чытанняў (Мінск. 2008—2010). Вып. 3 // Уклад.: Г. В. Запартыка, В. В. Жыбуль, У. Г. Кулажанка; навук. рэд. М. І. Мушынскі. — Мн.: РІВШ, 2011. — С. 78—84.

⁵ Гл. Данільчык А. «Асабістая справа» Зінаіды Бандарынай і іншыя матэрыялы да біяграфіі паэтки. — «Маладосць», 2020, № 1. — С. 63—73.

⁶ Гл. Жыбуль В. Дыяменты таленту: да 110-годдзя Н. Вішнеўскай // «Літаратура і мастацтва», 2017, № 19 (12 мая). — С. 6.

⁷ Цяжка не думаць пра тое, што суаўтар «Блакаднай кнігі» Алесь Адамовіч абмінуў сваёй увагай Н. Вішнеўскую.

1961 годам, адшукаліся ў фондах Дзяржаўнага музея беларускай літаратуры ў архіве Алеся Звонака¹.

У 1931 годзе выходзіць замуж за Максіма Лужаніна Яўгенія Пфляўмбаўм і таксама перастае публікаваць вершы, аднак займаецца перакладамі. У 1933 г. мужа арыштоўваюць і высылаюць у Сібір, паэтка едзе следам. На шчасце, высылка не была доўгай, і з 1935 г. сям'я жыве ў Маскве, на Беларусь вяртаецца пасля вайны. Наступная арыгінальная публікацыя Я. Пфляўмбаўм з'явіцца толькі ў 80-я гады. Ёй пашанцавала больш за іншых: яе «паслямаладнякоўскія» творы выйшлі ў дзвюх кнігах — «Сувой жыцця» (1989) і «На захадзе сонца» (1992). Трэцяя, «Зімовае сонца», на жаль, так і засталася нявыдадзенай, а Максім Лужанін рыхтаваў і кнігу яе вершаў «Пасмяротнае». Вяртанне Я. Пфляўмбаўм было сустрэта літаратурнай грамадскасцю з вялікім энтузіязмам.

У БДАМЛіМ захоўваецца ліст Наталлі Вішнеўскай да Яўгеніі Пфляўмбаўм, які датуецца 18 снежня 1987 года: «Дарагая Жэня! Ад усяго сэрца віншую цябе з выхадам у свет. Усё такая ж маладая ды прыгожая. Толькі дзе ты была столькі гадоў? Чаму давала дарогу розным сарнякам! Грэх табе было таіць сваё багацце. Спадзяюся, што цяпер Сяргей² яшчэ не раз дашле мне твае вершы...»³ На жаль, мы не ведаем, што адказала Яўгенія Пфляўмбаўм, але маем спадзяванне, што адказала.

Як ужо згадвалася, тры вершы Наталлі Вішнеўскай адшукала Ганна Севярынец у фондзе Алеся Звонака, аднак засталася пытанне: чаму ж гэтыя вершы не былі апублікаваныя і чаму паэтка не вярнулася да актыўнага літаратурнага жыцця? Адказ на яго дае сама Наталля Вішнеўская ў лісце да Сяргея Грахоўскага ад 1 ліпеня

1981 года, апублікаваным у свой час Леанідам Мараковым: «Наконт даведніка не клапаціцеся. Што ён мне дасць? Старых памятаю і так, а новых усё роўна не ведаю. А тое, што я не папала ў яго, дык гэта ж справядліва. Што мы там такое зрабілі, каб красавацца на яго старонках? Трэба было пісаць. А вось абставіны зламалі. Доўгія гады работа з ранку да ночы, адарванасць ад літаратурнага жыцця, 1952 год (Н. Вішнеўская праходзіла па «Ленінградскаму делу». — Л. М.) і інш. Усё гэта не спрыяла творчаму настрою. Да таго ж гадоў 20 з лішкам таму назад наш агульны прыяцель З. (А. Звонак. — Л. М.) сказаў, што пачынаць мне ўжо позна, і зусім адбіў ахвоту брацца за пяро. Так вось і сталася. Калі з'явілася шмат часу, пачала зрэдку крэмзаць паперу, але гэта толькі для сябе. Так што няма чаго і крыўдзіцца...»⁴

Думаецца, гаворка ідзе пра адказ А. Звонака Наталлі Вішнеўскай менавіта на той ліст, у якім былі дасланыя вершы. Шкада, што ніякай падтрымкі паэтка не атрымала, як не атрымалі яе амаль у гэты ж самы перыяд (канец 50-х — пачаток 60-х гг.) З. Бандарына і яе творчасць. Гэта тым больш крыўдна, бо гаворка ідзе як мінімум пра былых паплечнікаў, калег па літаратуры.

Што тут можна сказаць? Акалічнасці ніяк не спрыялі вяртанню пасталелых дзяўчат у паэзію, ніхто іх там асабліва не чакаў. Тым больш варта працягваць працу ў гэтым накірунку, каб пазбавіць гісторыю беларускай жаночай паэзіі «перарваных сувязяў». Дарэчы, гэта датычыцца і больш позніх твораў З. Бандарынай, Н. Вішнеўскай і Я. Пфляўмбаўм.

Сёння гэтыя тры яркія паэтыкі па-новаму раскрываюцца і асэнсоўваюцца з улікам новых звестак, даследаванняў і публікацый, а самае галоўнае, сваіх твораў, якія, маем надзею, паступова вернуцца ў шырокі літаратурны ўжытак. ❀

¹ Севярынец Г. «Хараства нямых знямог». Невядомыя вершы Наталлі Вішнеўскай // «Полымя», 2019, № 11. — С. 96—99.

² Сяргей — паэт Сяргей Грахоўскі, які падтрымліваў стасункі з Н. Вішнеўскай.

³ Ліст Н. Вішнеўскай да Я. Пфляўмбаўм. БДАМЛМ, ф. 140, воп. 2, с. 307, л.3.

⁴ Ліст Н. Вішнеўскай да С. Грахоўскага ад 1 ліпеня 1981 г. // «Я не плакала, бо не ўмею...»: Лісты Н. Вішнеўскай да Сяргея Грахоўскага. Публікацыя Л. Маракова. — «Голас Радзімы», 1999, №27 (8 ліпеня). — С. 5.